

MÜTEKEBBİR

tekebbire “kendini büyük ve azametli, başkalarını ise hakir gören” anlamını vermiştir (bk. bibl.). Bu mânalar yergi ifade etmekte olup Allah’tan başka varlıklar için söz konusudur. Mütekebbir, esmâ-i hüsnâdan biri olarak “zâtının ve sıfatlarının mahiyeti bilinmeyecek kadar ulu” anlamına gelir.

Mütekebbir dokuz ilâhî ismin sıralandığı âyette bunların sonuncusu olarak yer alır (el-Haşr 59/23). Kiber kavramı ayrıca on sekiz âyette Allah’a nisbet edilmektedir (bk. KEBİR). Mütekebbir İbn Mâce ve Tirmizî’nin esmâ-i hüsnâ listesinde yer almış (“Du’â”, 10; “Da’âvât”, 82), ayrıca tek bir alma çerçevesinde Hz. Peygamber’e nisbet edilen pek çok sözlü ve fiilî sünnet rivayet edilmiştir (Wensinck, *el-Mu’cem*, “kbr” md.). Ebû Hüreyre ve Ebû Saîd el-Hudrî’nin rivayet ettiği kutsî hadiste Cenâb-ı Hak azamet ve yüceliğin -kişiyi örten elbisenin kendisine özgü oluşu gibi- zât-ı ilâhiyyesine has olduğunu, bunlardan biri konusunda zâtına rakip çıkana ateşe atacağını beyan etmiştir (*Müsned*, II, 248; Müslim, “Birr”, 136; İbn Mâce, “Zühd”, 16; krş. İbnü’l-Esir, *en-Nihâye*, “ezr” md.).

Kibirleşmenin, eşi ve benzerinin bulunmadığını iddia etmenin hakikatten ve erdemden uzak bir davranış olduğu şüphesizdir. Çünkü her varlık, sahip olduğu imkânlarla kendisinden değil yaratıcının lutfu sayesinde nâil olmuştur ve her yaratılmışın üstünde başka yaratılmışlar vardır. Nihayet bütün izzet, şeref ve yüceliklere bizâtihi sahip bulunan Allah yegâne yüce varlıktır. O’nun kendi yüceliğini (kibriyâ) ifade etmesi hem gerçeğe uygundur hem de bütün yaratılmışların hakiki konumunu belirlemektedir. Ebû Bekir İbnü’l-Arabî ilâhî tekebbürün mânasını “yaratılmışların sıfatlarından münezzehe olmak, azgın ve zalim insanları kahir ve galebesi altına almak” şeklinde ifade etmiştir (bk. bibl.). Gazzâlî kullara yakışan tekebbürün, mânevî hayatlarını olumsuz yönde etkileyecek her türlü dünyevî nimeti hakir görüp bunlara tenezzül etmemekten ibaret olduğunu söyler. Mütekebbir olmaya hak kazanan kimse hayvanların da ortak olabileceği her çeşit aşığı arzu ve hazzı hakir görebilen insandır (*el-Makşadü’l-esnâ*, s. 79).

Mütekebbir âlimlerin genel kabulüne göre Allah’ın zâtî-selbî sıfatları grubuna girer. Ancak “azgınları yenilgiye uğratan” mânasına alındaki takdirde fiilî sıfatların içinde mütalaa edilebilir. Mütekebbir kebir, alî, müteâli, celîl ve kahrî isimleriyle anlam yakınlığı içinde bulunur.

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü’l-Esir, *en-Nihâye*, “ezr” md.; Wensinck, *el-Mu’cem*, “kbr” md.; *Müsned*, II, 248; Müslim, “Birr”, 136; İbn Mâce, “Du’â”, 10, “Zühd”, 16; Tirmizî, “Da’âvât”, 82; Zeccâc, *Tefsiru esmâ’illâhi’l-hüsnâ* (nşr. Ahmed Yûsuf ed-Dekkâk), Beyrut 1395/1975, s. 35; Mâtürîdî, *Âyât ve süver min Te’vilâti’l-Kur’ân* (nşr. Ahmet Vanlıoğlu – Bekir Topaloğlu), İstanbul 2003, s. 53-54; Hattâbî, *Şe’nü’l-du’â* (nşr. Ahmed Yûsuf ed-Dekkâk), Dimaşk 1404/1984, s. 49-50; İbn Fûrek, *Mücerredü’l-Makâlât*, s. 47; Kuşeyrî, *et-Tahbîr fi’t-tezkîr* (nşr. İbrâhim Besyûnî), Kahire 1968, s. 34; Gazzâlî, *el-Makşadü’l-esnâ*, s. 79; Ebû Bekir İbnü’l-Arabî, *el-Emedü’l-akşâ*, Hacı Selim Ağa Ktp., nr. 499, vr. 35^a-36^a.

BEKİR TOPALOĞLU

MÜTELEMMİS

(المتلمس)

Cerîr b. Abdilmesîh (Abdulzâ) b. Abdillâh b. Yezd ed-Dubâi (ö. 569 veya 580)

Câhiliye devri şairi.

Kendisi Benî Dubey’a’dan, dayıları Benî Yeşkür’den olup soyu Rebîa, Nizâr ve Medad yoluyla Adnân’a kadar uzanır. Kır tasvirine dair bir dizisinde mavi karasinek için kullandığı mütelemmis (ısrarla yiyecek arayan) sıfatı onun için lakap olmuştur. Babası kabilesi içinde putperestlikten Hıristiyanlığa dönen ilk kişidir. Mütelemmis, Muallaka şairlerinden Tarafe b. Abd’in dayısıdır. Şiirlerinde yer alan tasvirlerle dayanarak İzz (Kurrân) vadisinin bir köyünde 525 yılı civarında dünyaya geldiğini söylemek mümkündür.

Mütelemmis, şairliğinin yanı sıra daha çok yaşadığı maceralı hayat hikâyesinin kahramanı olarak şöret kazanmıştır. Amr b. Hind 563 yılında Lahmil’in Hîre kralı olunca sarayının kapılarını şairlere açmıştı. Zamanın ileri gelen diğer şairleri gibi Mütelemmis ve Tarafe de saraya sık sık gidip methiyeleri karşılığında kralın hediyelerine mazhar olanlardandı. Ancak her ikisi de saraya yakınlıkları arttıktan sonra Amr b. Hind’i hicveden şiirler söylemeye başladı. Buna çok öfkelenen kral onları öldürmeye karar verdi. Bunun sarayında olmasını istemediği için de bir plan hazırladı. Kendilerine mühürlü birer mektup vererek lâıyk oldukları hediyeleri almak üzere Bahreyn Valisi Mûka’ber’e götürmelerini istedi. Mükâfat hevesiyle yola düşen Mütelemmis ve Tarafe, Necef yakınlarına geldiklerinde yol kenarında duran ahmak görünümülü bir ihtiyara Mütelemmis’in söz atması üzerine ondan, “Ölüm fermanını kendi elinde taşıyan adam benden daha

ahmaktır” şeklinde bir cevap alınca mektubu açarak muhtevâsından haberdar oldu. Tarafe’nin mektubunu da açtırmak istedi, fakat Tarafe razı olmadı. Mütelemmis mektubu yırtarak Hîre (Kâfir) nehrine attı (Yâkût, IV, 228 vd.). İzini kaybettirmek için Irak topraklarından çıkıp Suriye istikametine doğru gitti. Busrâ’da Gasasine (Benî Cefne) kabilesine sığındı ve 569 veya 580 yılından önceye kadar orada yaşadı. Bu olaydan sonra “sahîfetü’l-Mütelemmis” sözü Araplar arasında “ölüm fermanını elinde taşıyan kimse” anlamında darbimesel olmuştur. Şiirlerinden anlaşılacağı üzere zulme ve zillete boyun eğmeyen, mağrur ve âsi bir şair olan Mütelemmis’in kendisi gibi şair olan Abdülmennân (Abdülmédân) adında bir oğlu İslâm’ı idrak etmiş ve Busrâ’da ölmüştür.

Charles Pellat, sahîfetü’l-Mütelemmis hikâyesinin kadîm Yunan efsanelerinden “La lettre de Bellérophon” hikâyesine benzediğini ifade eder. Bu hikâyede Kral Preutes, Yunanlı kahraman Bellérophon’un eline içinde öldürülme fermanı bulunan bir mektup vererek kralın kayınbiraderi Likya Kralı Iopates’e götürmesini ister. Neticede La lettre de Bellérophon ölüm fermanını elinde taşıyan kimse için darbimesel olur (*EI²* [İng.], VII, 763). Tâhâ Hüseyin ve Carl Brockelmann gibi son dönem yazarları sahîfetü’l-Mütelemmis hikâyesinin uydurma olduğunu iddia etmekte, Brockelmann, hikâyeyi Ebû Mervân en-Nahvî’nin uydurduğunu söylemektedir (*GAL Suppl.*, I, 46-47). Halbuki bu darbimesel sahâbi Uyeyne b. Hısn ve Kâdî Şüreyh’in sözlerinde, ayrıca Ferezdak’ın şiirinde geçmektedir (*Divânü şî’ri’l-Mütelemmis*, neşredenin girişi, s. 35-36).

Okur yazarlığı bulunmayan Mütelemmis, az fakat mükemmel şiir söyleyen (mukillün muhkimûn) dört Câhiliye şairinin birincisidir (diğerleri Müseyyeb b. Ales, Selâme b. Cendel ve Husayn b. Hümâm’dır). Şiirlerinde orijinal fikir ve tasvirlerle rastlanır. Cumâhî’nin, şiirleri az olması yüzünden Mütelemmis’i yedinci tabaka şairleri arasında sayması isabetli görülmez. Hiciv, hikmet, itâb ve fahr temalarında başarılı örnekler veriyse de en çok hicivleriyle, özellikle de Amr b. Hind’e yönelik olanlarıyla şöret kazanmıştır. Bazı şiirlerinde Arap yarımadasının doğusunda yaşayan kabileler arasındaki savaşlara temas eder. Çok gezdiği ve şairlerince Farsça ve Rumca kelimelere rastlanmaktadır. Amr b. Huney, Düreyd b. Simme, Amr b. Şe’s, Ferezdak ve Beşşâr b. Bürd gibi şairler ondan

etkilenmiştir (a.g.e., neşredenin girişi, s. 39-40). Bununla birlikte Mütelemmis, genç yaşta öldürülen yeğeni Tarafe'nin Arap şiirindeki başarısı ve şöhreti karşısında gölgede kalmıştır. Bu sebeple çağdaş Arap edebiyatı tarihi yazarları Mütelemmis'e kısa notlar halinde temas etmekle yetinmektedir.

Dağınık halde bulunan şiirleri için en zengin kaynak *el-Eğânî*'dir. Luvis Şeyho, *Şu'arâ'ü'n-Naşrâniyye*'sinde diğer eserlerden derlediklerini bunlara eklemiştir (s. 330-349). Şairin zamanımıza ulaşan divanını Ebû Amr eş-Şeybânî, Ebû Ubeyde Ma'mer b. Müsennâ, Asmaî, Ali b. Mügire el-Esrem gibi ünlü râvi ve dilciler rivayet etmiştir. Divanında on yedi kaside ile bazı kıta ve beyitler yer alır. İlk defa *Divânü'l-Mütelemmis* adıyla Karl Vollers tarafından Almanca tercümesiyle birlikte neşredilmiştir (Leipzig 1903). Luvis Şeyho, 1902-1904 yılları arasında "Divânü'l-Mütelemmis" adıyla *el-Meşrih* dergisinin V, VI ve VII. ciltlerinde bazı şiirlerini yayımlamıştır. Divanın ilmî neşri, uzun bir araştırma ve ayrıntılı indeksle birlikte altı yazmasına dayanılarak Hasan Kâmil es-Sayrafi tarafından gerçekleştirilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Mütelemmis, *Divânü'ş-ri'l-Mütelemmis* (nşr. Hasan Kâmil es-Sayrafi), Kahire 1390/1970, neşredenin girişi, s. 7-52; Cumahî, *Tabakâtü fuhûlî's-şu'arâ'*, Kahire 1952, s. 131; İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve's-şu'arâ'*, Beyrut 1964, I, 112-116; Ebû'l-Ferec el-İsfahânî, *el-Eğânî* (nşr. Abdüssettâr Ahmed Ferrâc), Beyrut 1990, XXIII, 524-572; Hasan b. Bişr el-Âmidî, *el-Mü'telif ve'l-muhtelif* (nşr. Abdüssettâr Ahmed Ferrâc), Kahire 1961, s. 95; Ebû Zeyd el-Kureşî, *Cemhere* (Fâûr), I, 561; İbn Hazm, *Cemheretü'ensâbi'l-Arab*, Kahire 1971, s. 293; Hatîb et-Tebrîzî, *Şerhu'l-Hamâse*, Bulak 1296, II, 103; Yâkût, *Mu'cemü'l-üdeba'*, IV, 228 vd.; İbn Hallikân, *Vefeyât*, VI, 92; Abdülkâdir el-Bağdâdî, *Hizânetü'l-edeb*, I, 77; Ahdeb, *Ferâ'idü'l-le'âl fi Mecma'i'l-emşâl*, Beyrut 1312, I, 337; Mahmûd Şükri el-Âlûsî, *Bulâğu'l-ereb* (nşr. M. Behcet el-Eserî), Kahire 1342, III, 87; L. Şeyho, *Şu'arâ'ü'n-Naşrâniyye*, Beyrut 1926, s. 330-349; Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 46-47; R. Blachère, *Histoire de la littérature arabe*, Paris, ts. (Librairie d'Amérique et d'Orient), II, 295-296; Ömer Ferruh, *Târîhu'l-edebi'l-Arabî*, Beyrut 1965, I, 156; Muhammed Hidir Hüseyin, *Naşzu kitâbin fi's-şî'rî'l-Câhilî* (nşr. Ali Rızâ et-Tûnisî), [baskı yeri yok] 1977 (el-Matbaatü't-Tûnisîyye), s. 346-348; C. Zeydân, *Âdâb*, I, 155; Afif Abdurrahman, *Mu'cemü'l-ş-şu'arâ'*, Beyrut 1403/1983, s. 318-319; Reşid Yûsuf Atâullah, *Târîhu'l-âdâbi'l-Arabîyye* (nşr. Ali Necîb Atavî), Beyrut 1985, I, 88-90; A. Perron, "Lettre sur les poètes Tarafah et al-Mutalammis", *JA*, üçüncü seri, II (1841), s. 46-69, 215-257; M. Abdülganî Hasan, "Ma'a ahdeşi mâ nüşire mine'l-mahtûtâti'l-Arabîyye", *Mecelletü'l-Kitâbi'l-Arabî/Arabic Book Journal*, LIV, Kahire 1971, s. 10-11; Ch. Pellat, "al-Mutalammis", *EI*² (İng.), VII, 763-764.

ALİ ŞAKİR ERGİN

MÜ'TELİF ve MUHTELİF

(المؤتلف والمختلف)

Yazılışı aynı, okunuşu farklı olan râvi adlarıyla ilgili terim ve bu konuda yazılan eserlerin ortak adı.

Bir râvinin rivayet ettiği hadis güvenilir olup olmadığını tesbit edebilmek için onun adını, lakabını, künye ve nisbesini bilmek önemlidir. Ricâlü'l-hadis ilminin bir kolu olan mü'telif ve muhtelif râvilerin bir-birine karıştırılmamasını sağlamaya çalışır. Yahyâ b. Maîn, doğru olan isimle doğru olmayı ayırmadan rivayette bulunan kişinin kendisinden hadis rivayet edilmeye lâyık olmadığını söylemektedir. Muhaddisler Habbân'ı Hibbân, Husayn'ı Husayf diye okuyan ve bu farkı önemsemeyen kimselelerin rivayete ehil olmadıklarını kabul etmiş ve onlardan hadis rivayet etmemişlerdir.

Mü'telif ve muhtelif yazılış itibarıyla aynı veya birbirine yakın (mü'telif), ancak telaffuz bakımından birbirinden farklı (muhtelif) olan isim, künye, lakap ve nisbeleri ifade eder. Bu farklılık bir harfin harekesinin yanlış okunması, harfteki noktanın değiştirilmesi, benzer bir harfle karıştırılması gibi sebeplerden kaynaklanır. Arap alfabesinde sesli harflerin bulunmaması, noktaların harflerin tayininde önemli rol oynaması isimlerin farklı okunmasına imkân vermektedir, bu da zaman zaman karışıklığa yol açmaktadır. Özel isimlerin mü'telif ve muhtelifi konusunda üç ihtimalden söz edilebilir. 1. İsmın yazılışının aynı, okunuşunun farklı olması. "سلام" ismi Selâm ve Selâm, "كزیز" ismi Kerîz ve Küreyz, "عمارة" ismi, Umâre, İmâre ve Ammâre şeklinde okunmaya müsaittir. 2. Bir ismi meydana getiren harflerin şeklen aynı, fakat noktalarının farklı olması. "سراج" – "سراج" isimleri Serâh ve Sirâc, "حرام" – "حرام" isimleri Harâm ve Hizâm, حزیر، حویز، حویز، حویز "حزیر" ismi Kerîz ve Küreyz, حزین، حزین، حزین، حزین isimleri Cerîr / Cüreyr, Hureyr / Harîr, Harîz, Huzeyr, Hazîz, Hazîn, Cerîn, Hirbiz, Cürbiz şeklinde okunabilir. 3. Birbirine sadece şeklen benzeyen isimlerin tamamen farklı olması. "زینر" (Züneyr) ve "زینن" (Züneyn) örneklerinde olduğu gibi. Özel isimlerdeki bu durum künye, lakap ve nisbelere için de söz konusudur. "أبو بصیر" (Ebû Basîr) ve "أبو نصیر" (Ebû Nusayr) künyeleri, "بزار" (Bezzâr) (Bezzaz) lakapları, "البحری" (el-Basrî) ile "النصری" (en-Nasrî) ve "النضری" (en-Nadârî / en-Nadrî) nisbeleri böyledir.

Mü'telif ve muhtelif konusunda hemen hiçbir ismi dışında bırakmamak üzere geniş araştırmalar yapılmakla beraber en çok *Şahîh-i Buḥârî* ve *Şahîh-i Müslim* ile *el-Muvaḫḫa*'nın râvileri üzerinde durulduğu görülmektedir. Mü'telif ve muhtelifin bu sahada yapılan çalışmalarla sınırlı kalmadığı, buna yakın konularla müttefik ve müfterik ile müteşâbih konularındaki eserlerin, hatta ensâba dair çalışmaların da muhteva açısından birbirine çok yakın olduğu görülmektedir.

Mü'telif ve muhtelifte dair bilinen ilk kitap, Muhammed b. Habîb el-Bağdâdî'nin (ö. 245/859) *Muḫṭelefü'l-kabâ'il* ve *mü'telefuhâ* adlı eseri olmakla beraber (nşr. F. Wüstenfeld, Göttingen, 1850; nşr. Hammed el-Câsir, Riyad 1400/1980; nşr. İbrâhim el-Ebyârî, Kahire-Beyrut 1400/1980) sadece hadis râvilerine ait en önemli ilk kaynak Dârekutnî'nin *el-Mü'telif ve'l-muhtelif*'idir (nşr. Muvaffak b. Abdullah b. Abdülkâdir, I-V, Beyrut 1406/1986). Alfabetik olan kitabın baş tarafı günümüze ulaşmadığı için eser "bâ" harfiyle başlamakta ve 2352 isim ihtiva etmektedir. Ardından Abdülganî el-Ezdî, hocasının bu çalışmasını tamamlamak amacıyla *el-Mü'telif ve'l-muhtelif fi esmâ'i nakaleti'l-hadisîni* yazmıştır (nşr. Muhammed Muhyiddin el-Ca'ferî ez-Zeynebî, Allahâbâd 1327, müellifin *Müştebihü'n-nisbe'si* ile birlikte). Ca'fer b. Muhammed el-Mustağfirî bu esere *ez-Ziyâdât fi Kitâbi'l-Mü'telif ve'l-muhtelif li-'Abdülganî* adıyla ilâveler yapmış (Dârü'l-kütübîz-Zâhiriyye, Hadis, nr. 525, vr. 45-67; Mekke, Harem 1923), Muhammed b. Ali es-Sûrî de bunun için bir ziyâdât kaleme almıştır. Hatîb el-Bağdâdî, Dârekutnî'nin eserini Abdülganî'nin adı geçen çalışmasını da dikkate alarak *el-Mü'tenif fi tekmileti'l-Muhtelif ve'l-mü'telif* ismiyle genişletmiş ve ikmal etmiştir (Dârü'l-kütübîz-Zâhiriyye, Hadis, nr. 285/140; Brockelmann, *GAL*, I, 401). Bu arada Hişâm b. Ahmed el-Vakşî *et-Tenbîhât 'alâ evhâmi'd-Dârekutnî fi'l-Mü'telif ve'l-muhtelif*, Ruşâtî *el-İ'lâm bimâ fi'l-Muhtelif ve'l-mü'telif li'd-Dârekutnî mine'l-evhâm* adıyla birer eser yazmışlardır. Hasan b. Bişr el-Âmidî'nin *el-Mü'telif ve'l-muhtelif*'i şairlerle ilgilidir (nşr. F. Krenkow, Kahire 1354; nşr. Abdüssettâr Ahmed Ferrâc, Kahire 1381).

Bu sahanın en mükemmel eseri İbn Mâkûlân'ın *el-İkmâl* fi ref'i'l-irtiyâb 'ani'l-mü'telif ve'l-muhtelif fi'l-esmâ' ve'l-künâ ve'l-ensâb*'dir (nşr. Abdurrahman b. Yahyâ el-Muallimî, I-VI, Haydarâbâd 1382-1386/1962-1967; nşr. Nâyif el-Abbâs, VII,